

תאומים – היבטים רפואיים והלכתיים

ד"ר אברהם שטינברג

ריבוי עוברים הינו מצב המעורר בעיות רפואיות הן בתקופת ההריון והן בתהליך הלידה. ברם, הבעיות אינן מסתיימות עם הלידה, כי עקב סיבות ביולוגיות שונות, קיימת שכיחות יתר של סיבוכים רפואיים בתקופה המיידית לאחר הלידה ולעתים גם במשך זמן ממושך יותר¹.

והנה בנוסף לבעיות הרפואיות קיימות גם בעיות חברתיות-תרבותיות, דבר שהיה נכון יותר בעבר (כפי שסיכם ד"ר ש. קוטק במאמרו בגליון הזה), וכן בעימת הלכתיות המיוחדות למצב של תאומים, וכפי שיבואר להלן.

מבחינה ביולוגית מבחינים אנו בשני סוגי תאומים – חד-ביציים או זהים, ודו-ביציים או שונים.

תאומים זהים נוצרים, כנראה, מבצית אחת שנתפלגה לשתיים בשלבים הראשונים של התפתחותה לאחר הפרייתה. הסיבה למצב זה איננה ידועה. מנגנון זה מסביר את הזהות המוחלטת בין שני התאומים הזהים מבחינה גנטית ומורפולוגית. מעניין לציין, שכבר חז"ל הגדירו מנגנון זה של היווצרות תאומים באומרים²: „שני אחים תאומים, דטפה אחת היתה ונחלקה לשתיים“.

שכיחות תאומים זהים אינה תלויה בהשפעה גנטית או סביבתית (כגון גזע, גיל האם, מצב תזונתי וכד') ואיננה משתנה באוכלוסיות שונות. לידות כאלה מהוות רבע עד שליש מכלל סך לידות תאומים ומקובלת שכיחות של 3.5/1000 לידות.

תאומים דו-ביציים נובעים מהפרייה של שתי ביצים שהובשלו בו-זמנית מהשחלה ועברו הפרייה. נמצאו סיבות שונות להבשלת שתי ביצים, כגון יצירה עודפת של FSH ע"י תת-המוח (Hypophysis), דבר שיכול להיות קשור בגזע³,

1 על הפרוגנוזה של תאומים ראה בסקר גדול שנערך בשבדיה:

F. Pettersson et al., Acta Paediatr. Scand., 65:473, 1976 וכן ראה במאמר

מקיף בשני חלקים על נושאי תאומים מבחינה רפואית:

K. Benirschke & C.K. Kim, N Engl J Med, 288:1276, 1329, 1973

וראה בשו"ת מהרש"ם, ח"ה סי' מב – „ואפשר על תאומים לא היתה כוונתו, כיון דחלושים הם בטבעם“.

2 יבמות צח, א; נידה כז, א.

ביחס לשאלה אם התאומים נוצרים מביאה אחת – ע"י בשו"ת נוב"י מהדו"ת, תאה"ע סי' פא דיון ארוך, תוך הסתמכות על דברי רופא בנידון, וברור שמבחינה רפואית צדק הנוב"י, נגד דברי הדרוש, שאמנם נוצרים תאומים מביאה אחת.

3 נמצאה שכיחות יתר של תאומים בשבט Yoruba בניגריה, ומצאו בנשים אלו ערכים גבוהים במיוחד של FSH.

וזו גם הסיבה לשכיחות-ייתר של הריון מרובה עוברים לאחר טיפול בעקרות ע"י תכשירים המגבירים הפרשת גונדוטרופינים מתת-המוח. בפינלנד מצאו שכיחות-ייתר של תאומים בעונת הקיץ, והנחת החוקרים שם היתה שחשיפה ממושכת לשמש הביאה לגירוי-ייתר של תת-הרמה (hypothalamus) וביוץ של יותר מביצית אחת באותו מחזור. ידועים משתנים שונים הגורמים לשכיחות-ייתר של לידת תאומים, מסיבה לא ברורה. עלית השכיחות ע"י עליית גיל האשה עד 37 שנים, ואחרי גיל זה השכיחות יורדת; שכיחות-ייתר בהריון מחוץ לנישואין; שכיחות-ייתר כשההריון חל בתוך שלושת החדשים הראשונים לנישואין; שכיחות שונה בין גזעים ואוכלוסיות שונות; נטייה משפחתית ללידות תאומים.⁴

מנגנון נדיר יותר ליצירת תאומים הוא כאשר ביצית מופרית ברחם בעת שביצית אחרת כבר הופרתה קודם לכן. מצב זה מכונה Superfecundation, ונחשב כהסבר למציאות תאומים השונים זה מזה בגודל ובצורה.⁵ מצב קיצוני יותר שבו מופרית ביצית ברחם שבו יש כבר עובר מפותח, נקרא superfetation. אין עדות מדעית להוכחת תיאוריה זו, אשר היתה מקובלת בעולם הקדמון,⁶ ואשר חז"ל דחו אותה בקובעם:⁷ „אין אשה מתעברת וחוזרת ומתעברת“.

שכיחות לידת תאומים דו-ביציים משתנה מגזע לגזע ומאוכלוסיה לאוכלוסיה. היא שכיחה יותר בין הכושים ונדירה יותר בין המונגולים. החל מסוף שנות ה-20 למאה הנוכחית קיימת מגמה של ירידה בשכיחות לידת תאומים באוכלוסיה הלבנה בארה"ב, בקנדה, באירופה ובאוסטרליה.⁸ אם בארה"ב בעבר היתה השכיחות המקובלת 1:86 לידות, הרי שכיום השכיחות מתקרבת ל-1:100. כנראה שהסיבה לכך היא הירידה הכללית בילודה, כי סיכויי לידת תאומים גדלים ככל שעולה מספר ההריונות.⁹

קיימים גם הריונות מרובי-עוברים יותר משנים, כאשר השכיחות המקובלת של שלישייה היא 1:80² (בערך 1:6400 לידות), רביעיות 1:80³ (1 לחצי מיליון). תוארו גם לידות מרובות מארבעה — הן בספרות ההיסטורית¹⁰ והן בספרות

4 ראה במאמרם של Benirschke & Kim.

5 יתכן שזהו ההסבר גם למצב המתואר ביבמות סה, ב — יהודה וחזקיה תאומים היו, אחד נגמרה צורתו לסוף תשעה ואחד נגמרה צורתו לתחילת שבועה.

6 דעת אריסטו — De Generat. IV, 87, 88, ודעת פליניוס Historia Naturalis VII, 11. וראה מאמרו של ד"ר קוטק בגליון זה.

7 נידה כז, א. ביחס לשיטת הירושלמי, נידה פ"ג — ראה בספר:

D. Feldman, Birth Control in Jewish Law, New York 1975, p. 183, N. 42.

וע"י בתוס' יבמות יב, ב, ד"ה שמא; שטמ"ק כתובות לט, ואכמ"ל.

8 J. M. Elwood, N Engl J Med, 289:486, 1973

9 F. Pettersson et al., Acta Paediatr. Scand. 65:473, 1976

10 כך מתואר ב"שער השמים" לר' גרשון בן שלמה (1280 בערך) במאמר שמיני (הובא ע"י

הרפואית המודרנית. הריון מרובה-עוברים כזה שכית יותר לאחר טיפול נגד עקרות האשה.

האבחנה בין תאומים זהים לבין תאומים שונים נעשית בכמה מישורים: ב-55% מהתאומים נקבע סוגם מיד לאחר הלידה, כאשר ב-35% המינים הם שונים, דבר המגדירם כתאומים שונים, וב-20% ניתן לאבחנם כתאומים זהים על סמך בדיקת השליה ומציאת כוריון אחד לשני התאומים.

ב-45% מהתאומים נקבעת האבחנה בגיל מאוחר יותר על סמך קני-מידה פסייים (כגון מבנה הגוף, צבע השיער, צבע קשתית העין, צורת אפרכסת האזניים, טביעת האצבעות וכד'). כמו-כן ניתן לקבוע את סוג התאומים על פי בדיקת סוגי הדם הראשיים והמשניים, אנוימים שונים והתאמת הרקמות¹¹.

מבחינה היסטורית עוררה תופעת התאומים ענין רב והתייחסות מגוונת של תרבויות ועמים שונים, כפי שסיכם זאת ד"ר קוטק במאמרו בגליון זה.

מעניין לציין עוד, שתאומים הוא כינוי לאחד משנים עשר המזלות בחלק הצפוני של גלגל המזלות. השמש עוברת בו בחודש סיון, ועל כן נקבע מזלו של חודש זה — תאומים. יש שקשרו את סיון עם תאומים על שם הכתוב¹²: „תאומי צביה הרועים בשושנים“ — המלאים בשפע בחודש זה. יש לציין שמזלות החדשים — ותאומים לסיון כולם — מוזכרים לראשונה בספר יצירה¹³. לפי מדרש אחר¹⁴ מקבילים המזלות ל"ב שבטי ישראל לפי סדר חנותם במדבר, ותאומים מקביל לזבולון. לפי הפסיקתא רבתי מייצג מזל תאומים את יעקב ועשו¹⁵.

בהלכה

מצינו מספר הלכות שדגו ביחוד לגבי מצב של תאומים:

א. בריני מילה וברכותיה — הרשב"א¹⁶ נשאל: „היאך אנו נוהגין בב' תאומים שגולדו ביום אחד ונימולים ביום אחד — אם ברכה אחת לשניהם בין

ד. מרגלית, קורות, ו, עמ' 686): „מפורסם בפי ההמון בדורנו זה, כי בעיר ארדל"י ילדה אשה אחת ט' בנים ביחד ונקראו חזירים, על שם שמין החזיר מוליד על הרוב בנים רבים“. וראה מאמרו של ד"ר קוטק בגליון זה, הערה 1, רשימה של הריונות מרובי עוברים במספרים גדולים.

11 ראה במאמרו של Bernischke & Kim.

12 שיר השירים, ד, ה.

13 ועי' בערקי דר"א, י.

14 ילקוט שמעוני, שמות, רמז תי"ח.

15 ראה באנציקלופדיה יודאיקה, ערך Zodiac.

16 שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' שפב.

לאב ובין למוהל או אם ברכה לכל אחד ואחד". בתשובתו כותב הרשב"א: "לא בא מעשה לידנו בדבר זה שאגיד לך מה אנו נוהגים בו", אך מצד ההלכה פוסק הוא שיש לברך ברכה אחת על שתי המילות. שאלה זו חזרה בתשובותיהם של ראשונים אחדים, כגון הרא"ש¹⁷, הפוסק כהרשב"א, "ואפילו לא היה התינוק השני שמה בשעה שמלו את הראשון"; הריב"ש¹⁸, המציין שבעל העטור והמהרי"ט פסקו לברך פעמיים, אך לדעתו, "לא הסכימו להלכת, כבודם במקומם מונח", ופוסק לברך רק פעם אחת; והמהר"ם מרוטנבורג¹⁹, שאף הוא פסק לברך פעם אחת, ומביא שכן פסק רבנו שמחה²⁰. ואמנם בשו"ת דרכי נועם²¹ מביא שהמנהג במצרים לברך כל הברכות של המילה, וכן ברכת שהחיינו, על כל אחד ואחד מהתאומים בפני עצמו. מצינו ואריאציה לבעיה שלפנינו בתשב"ץ²²: "שני תאומים, שנולד אחד מהול — אם די בברכה אחת לשניהם, ר"ל אשר קידש ידיו מבטן, וגם אם חייב לברך על הטפת הדם". ומסקנת המחבר לברך רק ברכה אחת, ולדעתו — כדעת הראשונים שהבאתי לעיל — שבכל תאומים אין לברך אלא ברכה אחת, "וכן נהגתי אני בכאן כן בשני תאומים נולדו בכאן, וכן נהגו על פי הוראתי במקומות אחרים, וכן שמעתי שנוהגין כן בהרבה מקומות, אלא שהם מביאים כוס לכל אחד ואחד". כמו-כן מעיר שאין להקשות היאך מלין שני תינוקות כאחד מטעם שאין עושים מצוות חבילות-חבילות, כי "מילה דרמיא על אב וכל חד וחד מיחייב למימהל בריה לא הוו מצוות חבילות חבילות אם יוצאים בברכה אחת".

ב. בדיני גיור — הרמב"ם פוסק²³: "הגרים אינן בדין הקרובים, אפילו שני אחים תאומים שנתגיירו מעידין זה לזה, שהגר שנתגייר כקטן שנולד הוא חשוב".

ג. בדין ייבום וחליצה — בעל חשק שלמה נסתפק בענין תאומים זכרים שלא ידוע מי מהם הבכור, ולא רצה אף אחד מהם לייבם, וכתב שצריך בי"ד להטיל גורל ומי שיזכה בגורל חייב לייבם, והוא הדין בחליצה. ובהלכות קטנות²⁴ נסתפק באשה שילדה תאומים — אחד פטר רחמה בכ"ט אדר ראשון והשני בר"ח אדר שני, "שזה נכנס לכלל שנותיו חודש אחד קודם חברו לענין

17 שו"ת הרא"ש, כלל כו, סי' ז.

18 שו"ת הריב"ש, סי' שפד.

19 שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ח"ד, סי' ז.

20 ועי' עוד במרדכי, חולין, פ' כיסוי הדם, רמז תרנ"ז, ובשו"ע יו"ד, סי' רסה, ס"ה, ובש"ך שם, סקט"ו ובאה"ע סי' סב ס"ג.

21 שו"ת דרכי נועם, חיו"ד, סי' כז.

22 שו"ת תשב"ץ ח"ב, סי' מב.

23 רמב"ם, הל' עדות יג, ב — עפ"י הגמ' ביבמות כב, א, ועי' בשו"ת הרדב"ן, ח"ג סי' תקכא.

יבום מהו". ותשובתו שגזרת מלך היא דרב יעבוד צעיר (וראה לקמן בפרטי דינים במצב זה של אדר א' — אדר ב').

ד. אדר א' — אדר ב' — שאלה שהתעוררה אצל פוסקים אחדים נוגעת למצב של תאומים, שהראשון נולד בכ"ט באדר א' והשני נולד בר"ח אדר שני — מי מהם הבכור ומתי יחגגו את חג הבר־מצוה שלהם בשנה פשוטה? המהר"י מינץ²⁵ בתשובה ארוכה בעניינים שונים הנוגעים לאדר מעובר ופשוט נוגע בין השאר בשאלה זו וקובע, כי השני שנולד בר"ח אדר שני יחגג את חג הבר־מצוה שלו בר"ח אדר (פשוט) והראשון שנולד בכ"ט אדר ראשון יחגג את חג הבר מצוה שלו חודש מאוחר יותר מתאמו השני. ומוסיף הוא: „ומכל מקום נראה לי אם היו תאומים לוקח ראובן חלק בכורתו, כי בפטר רחם תליא מילתא". בעל הלכות קטנות²⁴ הדין בשאלה זו לעניין ייבום קובע כי הראשון נחשב כבכור לכהן „אבל אינו בדין והיה הבכור אשר תלד (לעניין ייבום), כי אין לנו אלא דברי רבותינו דבגדול האחים הכתוב מדבר והצעיר הוא הגדול”²⁶.

ה. בדיני בכור — החכם צבי²⁷ דן בשאלת נאמנות האב או המיילדת בקביעת הבכור בין התאומים, ולדעתו נאמנת המיילדת יותר מהאב לומר מי יצא ראשון והוא הבכור, ועוד קובע הוא על פי הכלל שאין אשה מתעברת וחוזרת ומתעברת, שאין האב נאמן לומר שאחד בנו והאחר איננו בנו — אלא כיון שמודה באחד שהוא בנו, ה"ה לגבי השני.

ביתר הרחבה נידון ענין קביעת הבכור לגבי בהמה. הכלל הוא שבכור הוא מי שיצא ראשון מהרחם, כי בפטר רחם תלתה התורה את הבכורה. המשנה²⁸ דנה בשאלה של „רחל שלא ביכרה וילדה שני זכרים ויצאו שני ראשיהם כאחד” — כלומר גולדו תאומים, אך לא ידוע מי מהם יצא ראשון, ונראה כאילו שניהם פטרו את הרחם בו־זמנית. מחלוקת התנאים בשאלה מי מהם בכור לכהן. ההלכה נפסקה²⁹ „שאפשר יצאו שני ראשיהם כאחד אי אפשר שלא קדם אחד, הואיל ואין ידוע איזה מהם יצא ראשון הכהן נוטל את הכחוש והשני ספק בכור... וכן אם ילדה זכר ונקבה, הרי הזכר ספק שמא הנקבה יצאת תחילה, לפיכך אין לכהן כלום שהמוציא מחברו עליו הראיה”.

24 שו"ת הלכות קטנות ח"ב, סי' קעז.

25 שו"ת מהר"י מינץ, סי' ט.

26 ומוסיף שם בהלכות קטנות: „ומי יודע אם לידת יעקב ועשו היתה כעין זה? ועי' בשו"ת שבות יעקב, ח"א סי' ט שחולק על זה.

27 שו"ת חכם צבי, סי' לא. ובענין נאמנות בכור בכלל עי' קידושין עה, א; ירושלמי, ב"ב, פ"ג, ה"א; רמב"ם, גחלות, פ"ב, ה"ד.

28 בכורות יז, א.

29 רמב"ם בכורות, ה, א; טוש"ע יו"ד, שי"ח, א.

ו. בדיני אבלות — בשולחן ערוך³⁰ נפסק: „יש מי שאומר, דתאומים שמת אחד מהם תוך שלושים יום והשני חי ומת לאחר ל' יום אין מתאבלין עליו“. דין זה מקורו באור זרוע, הלכות אבלות, בשם הרשב"א. לפי הגירסא שלפנינו בשולחן ערוך לא רק שאין מתאבלין על התאום שמת בתוך שלושים יום ללידתו, אלא שאין מתאבלים גם על התאום השני שמת לאחר שלושים יום. בעל הלבוש הסביר דין זה בכך שאנו רואים שגם התאום השני אינו בר־קיימא כיון שהוא מטפה אחת עם הראשון, ודוקא אם השני חולה בשעת מיתת הראשון³¹. אכן, מרבית האחרונים סבורים שיש טעות סופר בדברי השולחן ערוך ויש להשמיט את המלה „ומת“, ולפי זה הדין הוא שאין מתאבלים על התאום הראשון שמת תוך שלושים יום אע"פ שהתאום השני ממשיך לחיות אחר שלושים יום. והסברא היא להיפך מהסברו של הלבוש, דהיינו כיון ששניהם מטפה אחת והשני חי יותר משלושים יום שמא גם הראשון בר־קיימא אע"פ שמת תוך שלושים יום, קמ"ל שאין להתאבל עליו ככל גפל שמת תוך שלושים יום. וכן משמע במפורש בדברי האור זרוע שכתב: „תשובה על תאומים שמת אחד מהן תוך שלושים והשני חי — לא אמרינן מדהשני חי הראשון נמי הוה בר־קיימא ואין מתאבלין עליו“³².

ז. בדיני נדרים — „מי שנדר שאם תלד אשתו זכר יתן כ"ה ר"כ לצדקה, ואם תלד נקבה יתן רק מחצה מזה, ואח"ז ילדה תאומים זכר ונקבה, אם צריך ליתן א' פעם ומחצה כפי ערך זכר ונקבה או סגי רק בנדר של זכר לבד, דהא לא נדר רק על א' — אם כך או כך?“ שאלה זו נשאל המהרש"ם³³ ומוכיח ממשנה ערוכה³⁴ שחייב ליתן שניהם. והנה דין אחד בנדרים עורר דיון בין הפרשנים והפוסקים אם אמנם מדובר בתאומים או לאו. הכוונה לדין במשנה³⁵ „האומר אם ילדה אשתי זכר יטול מנה — ילדה זכר יטול מנה, אם נקבה מאתיים — ילדה נקבה נוטלת מאתיים, אם זכר מנה אם נקבה מאתיים — וילדה זכר ונקבה זכר נוטל מנה נקבה נוטלת מאתיים“. נחלקו הפוסקים והמפרשים אם המדובר כאן בלידת תאומים ואז מקבל את כל הסכומים, או שדוקא בלידת תאומים לא יקבל ולא כלום, כי „לא אסיק דעתיה בלידת תאומים“³⁶.

30 שו"ע, יו"ד, שע"ד, ט.

31 וכדעת הלבוש פסק גם בשו"ת מהר"ם מלובלין, סי' סז.

32 וכן כתב במפורש בשו"ת מהר"ם מינץ סי' נה. ועיי' באריכות בט"ז סק"ד, ש"ך סק"ט, בבאור הגר"א סק"ב, ובחידושי רע"א — על הסעיף ביו"ד, שם, וע"ע בשו"ת ישועות מלכו, חאה"ע, סי' צד.

33 שו"ת מהרש"ם, ח"ה, סי' מב.

34 תמורה, כד, ב.

35 ב"ב, פ"ט מב, ובגמ' ב"ב קמ, ב.

36 עיי' רשב"ם ב"ב, שם ד"ה ה"ג אם זכר; שו"ת הרא"ש, סוף כלל פא; טושו"ע יו"ד רנג, כו — כז ובסמ"ע וש"ך שם; תויו"ט ומלאכת שלמה, ב"ב, שם; לח"מ, הלי' זכיה

ח. בהלכות שבת — „ת”ר, קושרין הטבור, ר’ יוסי אומר אף חותכין... אמר רב נחמן אמר רבה בר אביה אמר רב הלכה כר’ יוסי. ואמר רב נחמן אמר רבה בר אביה אמר רב מודים חכמים לר’ יוסי בטבור של שני תינוקות שחותכין, מ”ט — דמנתריי אהדדי” — ופירש”י: של שני תינוקות — תאומים וקשורין טבורן זה בזה; משום דמנתחי מהדדי — זה אילך וזה אילך ונמצאו מסוכנין”³⁷. דעת רוב הפוסקים להלכה ישגם בתינוק אחד מותר להתוך את טבורו בשבת³⁸, אכן כולם מסכימים שבתאומים בודאי הלכה כך היא, עקב הסכנה.

ט. בדיני טומאת מת — „יצא הראשון מת והשני חי — טהור; הראשון חי והשני מת — טמא. ר’ מאיר אומר בשפיר אחד — טמא, בשני שפירים — טהור”³⁹. בבאור משנה זו נחלקו הרמב”ם והראב”ד⁴⁰ — שלפי הרמב”ם, טהור וטמא מתייחס לילוד החי שנשאר מהתאומים, ולפי הראב”ד — ההתייחסות היא לבית, שבו ילדה האשה, אבל הילוד החי תמיד טמא, עקב נגיעתו באמו הטמאה. וע”י באריכות במפרשי המשנה ובנושאי כליו של הרמב”ם, ואין כאן מקום להאריך בדינים שאינם נוהגים היום. ולדעת ר’ מאיר, שאמנם אין הלכה כמותו, יש להבדיל בין תאומים זהים (=שפיר אחד) לבין תאומים שונים (=שני שפירים).

רואים אנו, אפוא, שהתאומים עוררו מאז ומעולם ענין רב, הן בתחום הרפואי והמיתולוגי והן בתחום ההלכתי בנושאים מגוונים. להלן מביא ד”ר קוטק לקט של מקורות ביהדות ובהיסטוריה על מציאות תאומים והיחס אליהם.

ה ע ר ה : באיתור חלק מהמקורות ההלכתיים נעזרתי ע”י חיפוש ממוכן באמצעות המחשב, במסגרת פרויקט השו”ת שליד המכון לאיחזור מידע ובלשנות חישובית באוניברסיטת בר-אילן.

ומתנה, פ”ח ס”ו; הערת המלקט לשו”ת מהרש”ם, ח”ה, סי’ מב ומד. ובענין נזירות — ע”י נזיר, יג, א, ובתוס’ שם, ד”ה והפילה ואכמ”ל.

37 שבת, קכט, ב.

38 רי”ף, שבת, שם; רמב”ם, פיהמ”ש, שם ובהל’ שבת, פ”ב, הי”ד; טוש”ע או”ח, של’ ס”ז; אמנם בטור שם כתב בשם הרא”ש שאין חותכין אותו אלא אם כן תאומים וטבורן דבקין זה בזה. וע”ע בב”י שם, בשלטי גבורים על הרי”ף, שבת, שם, ובקרוב נתנאל על הרא”ש, שבת, שם.

39 אהלות ז, ה.

40 רמב”ם, הל’ טומאת מת, פכ”ה, הי”א.